

VZŤAH MEDZI LOGIKOU A METAFYZIKOU NA PRÍKLADE PREDIKÁCIE

(Niektoré otázky teórie predikácie u Bertranda Russella)

MILAN PACEK, Katedra filozofie FF KU, Ružomberok

PACEK, M.: The Relationship between Logic and Metaphysics on the Example of Predication

(Selected Issues of the Theory of Predication of Bertrand Russell)

FILOZOFIA 60, 2005, No 3, p. 150

The objective of the paper is to analyse the relationship between logic and metaphysics on the basis of predication. Its further aim is to analyse the theory of predication, especially from the perspective of three significant problems: the problem of basic statements, the relationship between subject and predicate, and the analysis of individuals and universals. Another aim of the contribution is to examine the terms such as *basic statement*, *subject*, *predicate*, *individuals*, *universals*, and to compare two Russell's periods, in which his attitudes were different. The last aim of the paper is to find answer to the questions, such as: Can individuals appear in discourse only as subjects, or also as predicates? Can universals exist in both these roles, as subjects and as predicates as well? In other words, which term can we use as subject and which one as a predicate?

Predmetom tohto textu bude analyzovať vzťah medzi logikou a metafyzikou na príklade analýzy predikácie. Jedným z cieľov práce je analyzovať teóriu predikácie, resp. časť teórie predikácie na troch príkladoch. Prvými z nich sú základné výroky, ďalej vzťah subjektu a predikátu a nakoniec analýza jednotlivín a všeobecnín. Cieľom textu je analýza pojmov: základný výrok, subjekt, predikát, jednotlivina, všeobecnina, ako aj porovnať dve Russellove obdobia, v ktorých sa jeho postoje líšia. Na toto porovnanie použijem niektoré myšlienky B. Russella. Obsahom práce bude aspoň čiastočne odpovedať na nasledujúce otázky: Môžu sa jednotliviny vyskytnúť v diskurze len ako subjekty, alebo aj ako predikáty? Môžu sa všeobecniny vyskytnúť v úlohe subjektov aj predikátov? Inými slovami, aký termín (pojem) môže byť na mieste subjektu a predikátu?

1. Základné výroky. Russell tvrdí, že základné výroky neobsahujú žiadne viazané premenné. Toto tvrdenie je ale v rozpore s jeho chápaním základných existenčných výrokov, „z ktorých majú byť odvodené všetky ostatné výroky jeho epistemologickej hierarchie, lebo potom musí uznať existenčné výroky, ktoré nemajú charakter existenčných výrokov“ ([5], 16). Aj keby tieto existenčné výroky Russell interpretoval v zmysle istej konkrétne neurčenej gnozeologickej existencie, ktorá sa vzťahuje na bezprostredné zmyslové dáta jednotlivca, dostával by sa tým do sporu so svojím tvrdením, že „existencia“ sa nemôže vzťahovať priamo na objekty, a musel by dokonca aj „existenciu“ pokladať za objektové slovo [1].

Jedným z ďalších problémov ohľadom základných výrokov je otázka ich formulovania v prirodzenom jazyku. Otázka znie: Sú základné výroky vyjadrené vetami, alebo

slovami? Russell pripúšťa obidve možnosti a snaží sa identifikovať aj základné lingvistické a sémantické kategórie. Snaží sa preukázať, že základné výroky, napr. „Toto je horúce“, nemajú charakter viet. To znamená, že Russell považuje slovo „je“ iba za syntaktické slovo, teda bez sémantického obsahu.

Russell slovo „je“ a ostatné syntaktické slová vylučuje z primárneho jazyka. Takéto slová sa neobjavujú v symbolických logických jazykoch a podľa Russella sú úplne zbytočné. „Existencia“ a „bytie“ tak, ako sa vyskytujú v tradičnej metafyzike, sú hypostazované formy určitých významov slova „je“. Pretože „je“ nepatrí do primárneho jazyka, musia byť „existencia“ a „bytie“, ak majú niečo znamenať, jazykovými pojmami, ktoré nemožno priamo vzťahovať na objekty.“ ([5], 89) Z toho vyplýva, že Russell chápe existenciu ako predikát druhého rádu, teda vzťahujúcu sa iba na pojmy, nie na objekty.

2. Predikácia ako vzťah subjektu a predikátu. Vrátim sa späť k slovu „toto“. Russell pri týchto slovách netvrdí, že majú formu subjektovo-predikátovú. „Toto“ nemôže byť subjektom, ktorý označuje nejaký predmet, a „teplé“ nemôže byť predikátom označujúcim nejakú jeho charakteristiku. Bolo by to v rozpore s Russellovým „pokusom eliminovať slová vecí z primárneho jazyka“ ([5], 17). Russell považuje slovo „toto“ za tzv. egocentrickú časticu. Egocentrické častice sú slová, ktorých význam je relativizovaný vzhľadom na hovoriaceho. Ak „toto“ interpretujeme z formálneho hľadiska ako vlastné meno vyjadrujúce subjekt výroku, takýto subjekt implikuje „inherenciu“ jeho predikátov. Russell odmieta tézu, podľa ktorej by egocentrická častica „toto“ označovala nejaké zmyslové dáta a „teplé“ ich charakteristiku, lebo aj v tom prípade by to viedlo k predpokladu substancie. Aby Russell mohol urobiť „potrebnú redukciu základných výrokov na objektové slová, chápe výrok „Toto je teplé“ – s prihliadnutím na svoju interpretáciu spojky „je“ – ako výrok formy „Teplosť je tu“, kde by „teplý“ bolo meno, a nie predikát“ ([5], 17).

Nerád by som sa púšťal do otázky vlastných mien, len v krátkosti spomeniem niektoré tézy na vysvetlenie. Podľa Russella vlastné mená sa delia po prvé na tie, ktoré označujú nejakú spojitú časť časopriestoru, napr. slová ako Peter, Pavol, slnko, mesiac, Slovensko, Maďarsko... To znamená, že môžeme ako meno brať všetko, čo sa v bežnom jazyku obyčajne používa a čo sa považuje za meno. Russell k tomu dopĺňa: „Ukáže sa, že napriek tomu, že sú takéto slová menami, predsa nie sú z väčšej časti nevyhnutné na vyjadrenie toho, čo vieme.“ ([5], 120) Po druhé sú to také mená, ktoré majú egocentrickú definíciu – napr.: „já“, „ty“, „toto“, „tamto“... ([1], 120).

Podľa Russella je nevyhnutné, aby sme poznali, aký druh objektov môžu mať mená, samozrejme za predpokladu, že mená existujú. Tvrdenie, že napr. veta „To je červené“ má charakter subjekt-predikátového výroku, je nesprávne. Ak sa tento výrok pokladá za subjekt-predikátový, potom je zrejmé, že „to“ sa stáva substanciou, t. j. niečím nepoznatelným, čomu sú inherentné predikáty, čo ale na druhej strane nie je identické so sumou svojich predikátov. Čo sa týka vzťahu časopriestoru, ak je „Toto je červené“ výrokom, ktorý pripisuje kvalitu nejakej substancii, a ak substancia nie je definovaná sumou svojich predikátov, je možné aby „to“ a „toto“ mali presne tie isté predikáty napriek tomu, že nie sú identické. Russell uvádza príklad: „Ak by bola v New Yorku presne taká istá Eiffelova veža, ako v Paríži, boli by to dve Eiffelove veže, alebo jedna na dvoch miestach?“ ([5], 120) Na základe toho, čo sme povedali, by Eiffelova veža v New Yorku nebola identická s Eiffelovou vežou v Paríži.

„Chcem navrhnúť, aby ‘To je červené’ nebol subjekt-predikátový výrok, ale aby to bol výrok formy ‘Červené je tu’ a aby ‘červený’ bolo meno, nie predikát, a aby to, čo sa obyčajne nazýva ‘vecou’, nebolo nič iné než zväzok koexistujúcich kvalít, napr. červen, tvrdosť atď.“ ([5], 121) Ak prijmeme takúto tézu, stane sa identita nerozlíšiteľných vecí analytickou, a teda aj Eiffelova veža v New Yorku by bola identická s Eiffelovou vežou v Paríži.

Vráťme sa späť k výroku „Toto je teplé“. Russell považuje „toto“ za meno, ktoré označuje zväzok kvalít. „Teplé“ označuje potom kvalitu v javoch, ktorá spôsobuje, že ak sú javy vo vhodnom vzťahu, človek má príčinu povedať slovo „teplé“. „Kvalita pojmu ‘teplé’ je zbavená egocentricity a predtým implicitný egocentrický prvok sa stáva explicitným slovami ‘toto je’.“ ([5], 151) Z tejto tézy vyplýva, že ak povieme „Toto je A, toto je B, toto je C atď.“, kde „A“, „B“, „C“ ... sú mená kvalít, môžeme povedať, že „A“, „B“, „C“ ... sú spolupritomné. Z toho podľa Russella vyplýva, že „toto“ je meno zväzku spolupritomných kvalít, „A“, „B“, „C“ ... sú spolupritomné kvality. Ak správne vyberieme tieto kvality alebo ak sú tieto kvality dostatočne početné, celý zväzok sa nebude vyskytovať viac ako jedenkrát. Problém by podľa Russella nastal vtedy, ak by sme pripustili, že pri výroku formy „‘Toto je teplé’, by ‘toto’ neoznačoval zväzok kvalít. Potom by sa ‘toto’ stalo menom niečoho, čo je iba subjektom predikátov a čo neslúži inému účelu iba ‘inherencii’ predikátov.“ ([1], 153) „O všetkých výrokoch formy ‘Toto je teplé’ sa predpokladá, že sú syntetické.“ ([5], 153)

Russellova interpretácia, že „toto“ označuje zväzok kvalít, je postavená na predpoklade, že existujú iba zväzky kvalít, existujú iba kvality ako obecniny. Neexistujú ich jednotlivé konkrétne výskyty. Ak by Russell uznal individuálny výskyt kvalít, musel by ich považovať za jednotliviny majúce svoju vlastnú, samostatnú existenciu ([1], 17 – 18). Russell teda uznáva len reálnu existenciu obecnín.

3. Vzťah obecnín a jednotlivín k predikácii. V tomto vzťahu Russell nastoľuje tento problém: Ak existujú subjektovo-predikátové výroky, vždy vyjadrujú istú reláciu subjektu k predikátu. Reláciu Russell vysvetľuje tak, že pomocou nej sú vo väčšine komplexov pospájané určité entity do jednej entity. Nenávisť A voči B je komplex, v ktorom nenávisť spája A a B do jedného celku; a presvedčenie nejakého C, že A nenávidí B, je komplex, v ktorom presvedčenie spája A, B, C a nenávisť do jedného celku alebo v jeden celok atď.

Russell rozlišuje binárne, ternárne, kvaternárne atď. alebo diadické, triadické, tetradické relácie podľa počtu termínov, ktoré zjednocujú v najjednoduchších komplexoch, v ktorých sa vyskytujú ([2], 138). V týchto príkladoch je nenávisť binárnou reláciou a presvedčenie niekoho o nenávisti kvaternárnou reláciou. Samotnú schopnosť spájať termíny do jednotlivých komplexov je definujúcou charakteristikou toho, čo nazýva Russell slovesom. Ak môžu existovať slovesá, ktoré sú intranzitívne, t. j. neprechodné, tak takéto slovesá možno nazvať predikátmi. A ďalej výroky, v ktorých sú prisudzované, možno nazvať subjekt-predikátovými výrokmí. Ak takéto slovesá neexistujú, t. j. ak sú všetky slovesá reláciami, potom subjekt-predikátové výroky budú vyjadrovať reláciu subjektu k predikátu ([2], 138). Takéto výroky Russell definuje ako „výroky, ktoré obsahujú určitú reláciu nazývanú predikácia“ ([4], 139). Ak existujú subjekt-predikátové výroky, v ktorých je predikát slovesom, budú existovať ekvivalentné výroky, v ktorých sa predikát vzťahuje na subjekt. „A existuje“ je ekvivalentné s „A má existenciu“. Podľa

Russella je prirodzené, že považujeme jednotliviny za entity, ktoré môžu byť subjektmi alebo môžu byť členmi relácií, ale nemôžu byť predikátmi ani reláciami. Na základe toho Russell tvrdí, že jednotlivina je chápaná ako „toto“ a takáto entita nemôže byť predikátom ani reláciou. Potom bude zrejmé, že všeobecnina bude čokoľvek, čo je predikátom alebo reláciou ([2], 139).

Z týchto téz vyvstávajú ďalšie otázky: Ktoré termíny môžu vystupovať alebo byť v úlohe subjektov a predikátov? Existujú termíny, ktoré môžu vystupovať iba v úlohe subjektu a iba v úlohe predikátu? Možno nazvať predikáciu len reláciou?

Tak napr. červená škvrna alebo červená farba na konkrétnom mieste bude jednotlivinou a červenosť ako taká bude obecninou. Červená farba, červená škvrna sú jednotlivinami preto, lebo nemôže byť tá istá červená škvrna na viacerých miestach v tom istom čase. Obecnina, napr. červenosť, ak vôbec existuje, je všade, kde sa nachádzajú červené veci. Na základe tohto môžeme definovať jednotlivinu ako „entitu, ktorá v jednom čase nemôže byť na viac ako na jednom mieste alebo prislúchať viacej ako jednému miestu, a obecninu ako entitu, ktorá nemôže byť alebo prislúchať nejakému miestu alebo nemôže byť či prislúchať naraz mnohým miestam.“ ([2], 152). Podľa Russella všeobecná červenosť je pojem, naproti tomu červená škvrna je vnem. Ďalej, všeobecné kvality ako červenosť neexistujú v čase, naproti tomu veci, ktoré majú červenú farbu, sú jednotlivinami a existujú v čase. Neexistuje jednotlivina, ktorá by bola mimo času. Russell hovorí o tzv. protiklade a to je protiklad medzi predikátmi a substanciami. Tento protiklad spočíva v tom, že kladie predikáty a relácie na jednu stranu a všetko ostatné na druhú stranu. Istá tradičná definícia znela: Čo nie je predikátom ani reláciou, je substanciou ([2], 153). Podľa Russella teórie, ktoré odmietajú jednotliviny, navrhujú, aby existovali entity, ktoré sú obecné kvalifikované ako predikáty, napr. červený. Touto teóriou sa obmedzuje rozdiel medzi subjektmi a predikátmi. Russellova teória spočíva na tom, že substancie sú totožné s jednotlivinami a predikáty a relácie sú totožné s obecninami.

„Predikácia je relácia, ktorá zahrnuje základný logický rozdiel medzi svojimi dvomi termínmi. Samotné predikáty môžu mať predikáty, ale predikáty predikátov budú zásadne odlišné od predikátov substancí. Podľa tohto pojatia nie je predikát nikdy časťou subjektu a, teda žiadny skutočný subjekt-predikátový výrok nie je analytický. Výroky 'všetky A sú B' nie sú skutočne subjekt-predikátovými výrokmi, ale vyjadrujú reláciu predikátov; takéto výroky môžu byť analytické, ale tradičná zámena týchto výrokov so skutočnými subjekt-predikátovými výrokmi by zahanbila formálnu logiku.“ ([4], 154)¹ Teória, ktorá odmieta jednotliviny, zbavuje predikáciu vlastnosti byť reláciou. A to preto, lebo potom by červenosť sama existovala kdekoľvek tam, kde by boli červené veci.

To znamená, že sú dve možnosti. Buď neexistujú jednotliviny; to by bol ten prípad, ktorý odmieta predikáciu ako reláciu; alebo jednotliviny existujú, a potom je predikácia základná relácia. A ak je predikácia základnou reláciou, potom podľa najlepšej definície budú jednotliviny entity, ktoré môžu byť len subjektmi predikátov alebo členmi relácie, t. j., v logickom zmysle substanciami ([2], 153).

¹ G. Frege v liste Russellovi zo dňa 22. 6. 1902 píše: „Mimochodom, výraz 'predikát je predikovaný sám sebe' sa mi nezdá ako presný. Predikát je spravidla funkcia prvého stupňa, vyžadujúca ako argument nejaký predmet, nemôže byť teda sám sebe argumentom (subjektom). Radšej by som povedal: pojem je predikovaný svojmu vlastnému rozsahu.“ ([3], 230)

Podľa Russella sa takto všetky entity rozdeľujú do dvoch tried: Po prvé sú to jednotliviny, ktoré sa zlučujú do komplexov ako subjekty predikátov alebo ako členy relácií. A ak patria do zmyslového sveta (do sveta, o ktorom máme skúsenosť), musia existovať v čase a nemôžu v jednom čase zaujímať viac ako jedno miesto v priestore, do ktorého patria. Po druhé sú to všeobecniny, ktoré sa vyskytujú ako predikáty alebo relácie v zložených výrazoch. Neexistujú v čase a nemajú vzťah k jednému miestu, ktorý súčasne nemusia mať k nejakému inému miestu.

„Dôvodom, prečo máme takúto klasifikáciu pokladať za nevyhnutnú, je evidentný fakt, že určité priestorové vzťahy implikujú rôznosť svojich členov a že je logicky možné, aby entity, ktoré sa nachádzajú v takých priestorových vzťahoch, boli ako predikáty celkom nerozlíšiteľné.“ ([4], 154 – 155).²

LITERATÚRA

- [1] RUSSELL, B.: *Zkoumání o smyslu a pravdivosti*. Praha, ACADEMIA 1975.
- [2] RUSSELL, B.: *Logika, věda, filozofie, společnost*. Praha, Svoboda 1993.
- [3] KOLMAN, V.: *Logika Gottloba Frega*. Praha, Filosofia 2002.
- [4] FREGE, G.: *Základy aritmetiky. Logicko-matematické skúmanie pojmu čísla*. Bratislava, VEDA 2001.
- [5] STRAWSON, F. P.: *Individuá. Esej o deskriptívnej metafyzike*. Bratislava, IRIS 1997.
- [6] RUSSELL, B.: *Logika, jazyk a věda*. Praha, Svoboda 1967.
- [7] STRAWSON, F. P.: „O referencii.“ In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Bratislava, ARCHA 1992, s. 126 – 147.

Mgr. Milan Pacek
Katedra filozofie FF KU v Ružomberku
Hrabovská cesta 1/1652
034 01 Ružomberok
SR
Tel/Fax: 044/43 22 708

² „Argumentácia v prospech existencie jednotlivín v tejto stati sa mi už nezdá byť platná, a to z dôvodu, ktorý som vyložil v práci *Human Knowledge: Its Scope and Limits*. Jadro problematiky vyviera z poslednej vety v uvedenej stati. Už si nemyslím, že existujú nejaké priestorové alebo časové vzťahy, ktoré vždy a nutne implikujú rôznosť. To nedokazuje, že teória, ktorá uznáva jednotliviny, je mylná, ale len to, že nemožno dokázať, že je správna. Teórie, ktoré uznávajú jednotliviny, a teórie, ktoré ich popierajú, sa zdajú ako rovnako prijateľné. Ak je to tak, potom prednosťou druhej teórie je logická úspešnosť.“ ([3], 155) (Táto poznámka bola pripojená v roku 1955).